

COVID-19 PANDEMİSİ İLE MÜCADELEDE AŞILARIN KÜRESEL KAMUSAL MAL ÇÖZÜMÜ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF VACCINES AS A GLOBAL PUBLIC GOODS SOLUTION IN COMBATING THE COVID-19 PANDEMIC

Halil KETE⁽¹⁾

Öz: İnsanlığın elde ettiği bilimsel ve teknolojik birikimlerinden dolayı 21.yy'da bir virüsle baş edememesi pek muhtemel değildi. Ancak 2020 yılı tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi ile mücadele etmekle geçmiştir. Ülkelerin uyguladığı tüm tedbirler sadece virüsün belli bir süre yayılmasını önlemiştir. Virüsün etkinliğini kaybedebilmesi için en etkili yol şimdilik aşılar olarak gözükmektedir. Yeterli ve dengeli bir aşılama yapılmadığı takdirde, bu durum pandeminin uzun süre devam etmesine neden olabilecektir. Bu çalışmada Covid-19 aşılarının kamu maliyesi açısından küresel kamusal mallar sınıfına dahil edilerek tedarik sorununun daha etkin ve insani bir şekilde çözülebileceği irdelenmiştir. Çalışmada öncelikle piyasa başarısızlıklarından olan kamu malları kavramı ve devamında küresel kamusal malların temel felsefesi ortaya konulmuştur. Daha sonra Covid-19 pandemisinin küresel ölçekte etkileri ele alınıp, pandemi ile mücadele yöntem ve araçlarının küresel kamusal mallardan sağlık sınıfına dahil olduğu belirtilmiştir. Pandeminin dünyada sosyoekonomik tahribatları ve yıkıcı etkileri veriler ışığında ortaya konulmuştur. Sonuç olarak Covid-19 aşılarının özel mal yerine küresel kamu malı olarak kabul edilmesinin pandeminin etkilerinin en aza indirilmesinde en etkili yöntemlerden biri olacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Küresel Kamusal Mallar, Aşı

Abstract: *It was unlikely that humanity could not cope with a virus in the 21st century due to its scientific and technological know-how. However, the year 2020 was spent struggling with the Covid-19 pandemic that spread all over the world. All the measures implemented by the countries only prevented the spread of the virus for a certain period of time. The most effective way for the virus to lose its effectiveness seems to be vaccines for now. However, if a sufficient and balanced vaccination is not made, it may cause the pandemic to continue for a long time. In this study, it was examined that the supply problem can be solved in a more effective and humane way by including Covid-19 vaccines in the global public goods class in terms of public finance. In the study, firstly the concept of public goods, which is one of the market failures, and then the basic philosophy of global public goods has been put forward. Later, the global effects of the Covid-19 pandemic were discussed and it has been stated that the methods and tools of combating the pandemic are included in the health class of global public goods. The socioeconomic damages and destructive effects of the pandemic in the world have been revealed in the light of data. As a result, it was concluded that the acceptance of Covid-19 vaccines as a global public good instead of a private good would be one of the most effective methods in minimizing the effects of the pandemic.*

Keywords: Covid-19, Global Public Goods, Vaccine

JEL: I18, O34, F53.

⁽¹⁾ Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü; halil.kete@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0823-7884

1. Giriş

Salgın hastalıklar insanlık tarihinde dönem dönem karşılaşılan bir sorundur. İspanyol gribi, HIV/Aids, veba gibi salgınlar milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Küreselleşme olgusu her alanda olduğu gibi sağlık alanında da farklı sonuçlar doğurmuştur. 2019 yılının son günlerinde Çin'in Wuhan kentinde başlayan Covid-19 virüsü çok kısa bir sürede tüm dünyayı etkisi altına alan bir pandemiye dönüşmüştür.

Covid-19'un bu kadar hızlı pandemiye dönüşmesinde virüsün kendi yapısı kadar elbette küreselleşen dünyanın kendi dinamikleri de etkilidir. Sınırların harita üzerinde kaldığı, insan, sermaye ve malların uluslararası bir boyutta hızla hareket ettiği günümüz dünyasında virüs hızla yayılmış ve etkileri küresel ölçekte hissedilmiştir.

Covid-19 pandemisi bugün gelinen noktada milyonlarca insanın ölümüne neden olurken, milyarlarca insanın hayatını da bir şekilde olumsuz etkilemiştir. Pandemi sadece bir sağlık probleminin ötesinde sosyoekonomik bir soruna dönüşmüş durumdadır. Dünyada yıllar sonra yoksulluk oranlarındaki aşağı doğru ivme tersine dönmüş ve küresel yoksulluk oranı ve yoksul sayısı artmaya başlamıştır.

Pandeminin küresel kamusal mal olarak kabul edilen küresel sağlık sorunu olduğu ortadayken sadece ulusal düzeyde çözümler aramak sorununun çözümünü geciktirmektedir. Bu gecikme her ay küresel ekonomiye milyarlarca dolar zarar vermektedir. Çalışmanın temel çıkış noktası pandeminin hasarlarını ve etkilerini en aza indirebilmek için gerekli olan aşuların küresel kamusal mallar olarak ele alınmasının küresel sağlığın tekrar eski günlerine dönebilmesi için elzem olduğunun ortaya konmasıdır. Yapılan tahminler özellikle ekonomik toparlanmanın yıllarca sürebileceğini göstermektedir. Toparlanmanın tam olarak başlayabilmesi için etkin ve yaygın aşılama programlarının daha adil ve eşit bir zeminde ele alınması gerekmektedir.

2. Kamusal Mal Kavramı

Tam rekabet ortamında mal ve faktör piyasalarında belli koşulların sağlanması halinde piyasalardaki bireylerin faydalarını, firmaların ise karlarını maksimize ettikleri varsayılır. Sonuçta piyasalara bir müdahalede bulunmaksızın piyasalar kendiliğinden işleyecek ve etkin kaynak tahsisi sağlanacaktır. Ancak gerçek piyasalarda durum bundan çok farklıdır. Piyasaların tam rekabet koşullarını her zaman sağlayamadığı ve kaynakların etkin dağıtılamadığı durumlarda piyasa başarısızlıkları ortaya çıkar. Piyasaların aksadığı durumlar kamusal mallar, dışsallıklar, asimetric bilgi, eksik bilgi ve doğal tekeller olarak kategorize edilir (Susam, 2019: 71).

Devletin ekonomiye müdahalesinin temel gerekçeleri açıklanırken kamusal mallar en temel konuların başında gelmektedir. Bu konu ilk defa Paul A. Samuelson tarafından 1954 yılında "The Pure Theory of Public Expenditure" adlı çalışmada dile getirilmiştir. Samuelson kurduğu modelde kamusal malları özel mallardan ayıracak birtakım kriterler belirlemiş ve bunların piyasadaki en uygun sunumlarını açıklamaya çalışmıştır. Tam kamusal malları özel mallardan ayıran temel özelliğin tüketiminde rekabet özelliğinin olmamasına dayandırmaktadır. Yani bir bireyin tüketimi sonucu elde edeceği faydanın toplumdaki diğer kişilerin faydasını azaltmayacağı görüşüne dayanmaktadır (Samuelson, 1954: 388). Tam kamusal malların diğer karakteristik özelliği ise bireylerin tüketiminden dışlanamamalarıdır. Toplumdaki bir bireyin kamu yararını tüketme veya bunlara erişme fırsatını reddetmek isteseyiz bile bunu yapabilecek bir imkân yoktur. Aslında pratikte kamusal malların çoğu bu iki şartı bir

dereceye kadar sağlamaktadırlar. Kamusal mal olarak bilinen malların çoğunda pür olarak iki kriteri aynı anda görmek her zaman mümkün olmayabilir (Gruber, 2016: 192). İki şart aynı anda sağlanmadığı durumlarda bile aksaklığın giderilmesi için devletin piyasalara müdahale etmesi beklenir.

Kamusal mallar kavramının maliye literatürüne en önemli katkısı ekonomiye devletin müdahale etmesi gereken temel alanların tespitini kolaylaştırmasıdır. Özellikle tam kamusal mallar kavramı toplum halinde yaşayan bireylerin ortak ihtiyaçlarının karşılanmasında piyasanın yetersiz kaldığını ve devlet tarafından bu ihtiyaçların karşılanmasının zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak nüfus ve teknoloji artışı ile beraber gelişen “küreselleşme” kavramı piyasa aksaklıklarının farklı bir açıdan ele alınmasını gerekli kılmıştır. Küresel kamusal mallar bu noktada küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan birtakım problemlerin çözülmesinde önemli bir araç olarak kullanılabilir.

3. Küresel Kamusal Mal Kavramı

Küresel sorunlar gün geçtikçe dünyanın gündemini daha fazla meşgul ettiğinden küresel kamusal malların bilimsel olarak daha fazla olarak ele alınacağını ve bu kavramın kapsamının genişleyeceğini beklemek yerinde olacaktır.

Küresel kamusal mallar dünyada uzun yıllardır var olan bir sorun olmasına rağmen bilimsel olarak 1999 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü (UNDP) tarafından yayınlanan bir rapor (Kaul Grunber ve Stern, 1999) ile tartışılmaya başlanmıştır.

UNDP tarafından yayınlanan raporda küresel kamusal malların iki ölçütü karşılaması gerektiği üzerinde durulmuştur. Birincisi, bu malların güçlü kamusal vasıflara sahip olmaları yani tüketiminde rekabet olmaması ve dışlanamazlık özelliklerine sahip olmalarıdır. İkinci ölçüt, faydalarının ülkeler, insanlar ve nesiller açısından evrensel yakın olmalarıdır. Yani belirli bir gruba, ülkeyi değil tüm dünyayı veya buna yakın bir çoğunluğu, bugünkü ve gelecek nesilleri kapsayan faydalardan söz edilmektedir. Bu özellikler insanlığı bir bütün olarak kamusal alan olarak ele alıp herkesi küresel kamusal malların yararlanıcısı yapar (Kaul vd., 1999: 3).

Dünya üzerindeki bütün bireyler (gelecek kuşaklar da dahil) tarafından elde edilebilen, tüketiminde rekabetin ve kısıtlamanın bulunmadığı, herkesin yararlanabildiği ve finansmanının küresel olarak sağlandığı faydalar olarak tanımlanan küresel kamu mallarında belirleyici faktör, ortaya çıkan fayda ya da zararın dünyaya genel dağılımı ve faydalara da dünya üzerindeki herhangi bir yerden erişilebilir olunmasıdır. Dolayısıyla bir kavramın küresel kamu malı olarak nitelendirilmesinde malın nerede üretildiğinin bir önemi yoktur. Tüm dünyaya yayılma riski olan bir salgın hastalığın ilk görüldüğü ülke veya bölgede ulusal sınırlar içerisinde ortadan kaldırılması için yapılan tedbirler sonucu elde edilecek fayda ulusal kamu malı gibi gözüke de aslında hastalığın önlenmesi nedeniyle gerek diğer ülkelerde yaşayan insanların sağlığının korunması gerekse gelecek nesillerin hastalığa yakalanmasının önlenmesi nedeniyle küresel ölçekte sonuçlar elde edilmektedir. (Ortaç, 2004: 15).

Günümüzün hızla küreselleşen dünyasında, insanların refahı yalnızca özel ve kamusal malların dağılımı ile değil, bunlarla beraber yerel, bölgesel ve küresel kamu malları arasında da dikkatli bir denge kurulmasına bağlıdır. Bundan dolayı küresel kamu malı kavramının net bir tanımına ve anlayışına sahip olmak önemlidir. Küresel kamu malları tüm devletlere, demografik gruplara ve farklı nesillere fayda sağlaması

açısından evrensel bir boyuta ulaşmalıdır. En azından, küresel bir kamu malı belli kriterleri karşılamalıdır: faydaları birden fazla ülke grubuna yayılır ve şimdiki veya gelecekteki herhangi bir nüfus grubuna veya herhangi bir kuşak grubuna karşı ayrımcılık yapmaz. Son derece bölünmüş bir dünyada küresel kamu mallarına kaynak tahsisini kimler tarafından yapılacağı ve tüm nüfus grupları için erişilebilir olup olmadığına kimin karar vereceği önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır (Kaul vd, 1999: 16).

Görüldüğü gibi küresel kamusal mallar temel olarak iki özellik etrafında şekillenmektedir. Tüketiminde rekabet ve dışlamanın söz konusu olmaması ile faydalarının küresel ölçekte olmasıdır. Aslında bu noktada küresel kamusal malların, piyasa aksaklığından dolayı devletin piyasalara müdahalesini gerekli hale getiren kamusal mallar kavramının daha geniş bir şeklidir denilebilir. Kamusal mallarda da toplumun geneline yayılan bir fayda veya zarardan söz edilmektedir. Ancak piyasa bu faydanın artırılması veya zararın bertaraf edilmesi için bir girişimde bulunmamaktadır. Bu durumda devlet piyasada aktif olarak bulunarak toplumsal faydayı maksimize etmektedir. Küresel kamusal mallar ülke sınırlarını aşan boyutlarda dışsalılıklara sahiptirler. Bundan dolayı fayda veya maliyetleri tüm ülkelere yayılabilmektedir. Sağlık, çevre, güvenlik, bilgi gibi hizmetlerin etkileri ülke sınırları aşmaktadır (Kete, 2020: 6).

3.1. Küresel Kamusal Malların Fonksiyonel Tasnifi

Küresel kamu malları incelenirken farklı tasniflere tabi tutulabilir. Ancak çalışmamız açısından küresel kamu mallarını elde edilen faydaların sağlandıkları sektörlere göre sağlık, çevre, uluslararası güvenlik ve barış, ekonomik istikrar şeklinde sınıflandırmak yeterli olacaktır.

Sağlık: Günümüzde dünyada ülke sınırlarını kolaylıkla aşan küresel çapta öneme sahip bir konu sağlıkta. Özellikle salgın hastalıklar dünyada küçük bir bölge veya ülkede başlayıp kısa sürede geniş coğrafyalarda sorun olabilmektedir. Sağlık konusuna uluslararası bir boyut kazandıran taraf, aşı ve ilaç endüstrisi, salgın hastalıklar, tıp alanında kullanılan teknolojilerdir. Özellikle salgın hastalıkların etki alanı genişledikçe beraberinde iki temel sorunu getirmektedir. Bunlar; ekonomik sorunlar ve gıda arz güvenliği sorunudur (Gedik, 2020: 147).

Kamusal malları sınıflandırırken iki temel özellik olan hiç kimsenin onu tüketmekten dışlanamaması ve birinin tüketiminin başkalarının tüketimini engellememesi karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bir toplumda hiç kimse bulaşıcı hastalık riskindeki yeni vaka görülmesinin azalmasından elde edilecek yarardan dışlanamaz ve risk azalmasından yararlanan bir kişi başka kimselerin de bu durumdan yararlanmasını engellemez. Küresel kamu malları çerçevesinde ele alındığında sağlık konusu da küresel faydalar içermektedir. Örneğin; çiçek ve çocuk felci gibi tüm dünyada etkilerini gösteren bulaşıcı hastalıkların tedavi edilmesi ve etkilerinin en aza indirilmesi dışlamanın mümkün olmadığı ve dünyadaki tüm devletlerin birbirinin faydasına zarar vermeden elde edebileceği bir yarar sağlayabilir. Ulusal kamu mallarında önemli bir sosyal fayda olmakla birlikte piyasa her zaman bu ihtiyaca cevap veremez. Hükümetler çeşitli mekanizmalar yoluyla müdahale ederek arz sorununu giderebilir. Ancak bununla birlikte tüm küresel kamu mallarında böyle bir çözüm üretmek kolay değildir. Çünkü küresel kamu mallarının finansmanını sağlayıp üretilmesini sağlayabilecek küresel düzeyde bir hükümet yoktur. Özellikle sağlıkla ilgili küresel kamu mallarında temel sorun, uluslararası düzeyde toplu eylemin en doğru zaman ve şekilde nasıl sağlanabileceğidir (Smith, 2003: 475).

Küreselleşme başlı başına sağlığı etkileyen bir kavramdır. Ticaret, seyahat, teknoloji alanlarında yaşanan gelişmeler özellikle bulaşıcı hastalıkların ulusal ve bölgesel boyuttan küresel boyuta geçişlerini hızlandırmıştır.

Uluslararası Güvenlik ve Barış: Savunma kadar önemli bir kamu malı da barış kavramıdır. Bu kavram kamu malları kriterlerini savunmadan daha fazla karşılar. Uluslararası güvenlik ve barış herkesin arzuladığı ve sürdürmek istediği, halklar ve uluslar arasındaki bir ilişki durumudur. Barış kavramının evrensel bir kamu yararı olduğu söylenebilir. (Mendez, 1999: 388).

Çevre: Çevre kalitesini sağlamak bir kamusal mal ve kamu faaliyetidir. Çevre yönetimi çoğunlukla uluslararası boyutlarda olduğundan bu alan temel bir küresel kamusal maldır. Örneğin bir bölgedeki endüstriyel kirliliğin azaltılması hava kalitesini artırır o bölgedeki hastalık riskini azaltacaktır. Bununla beraber azaltılmış emisyonlar küresel kirliliğin azaltılmasına katkıda bulunabilir (Morrissey, Velde ve Hewitt, 2002: 40).

Ekonomik ve Finansal İstikrar: Uluslararası finansal verimlilik, piyasa istikrarı olmadan elde edilemezken, verimlilik olmadan istikrar anlamsızdır. Her ikisinin de sağlanması küresel bir kamu malıdır. Bir kez elde edildiğinde, uluslararası finansal istikrar ve piyasa verimliliği rakipsizdir ve dışlanamaz ve bu nedenle saf bir küresel kamu malı özelliklerine sahiptir (Jones, 2003: 436).

Küresel kamusal mallar çok farklı sınıflandırmalara tabi tutulabilir. Ancak çalışmanın temel hedefi doğrultusunda Tablo 1'deki ayrımlar seçilmiştir. Küresel kamusal mallara ilişkin en çok çözülmesi gereken sorunlardan biri bu malların tedarik problemleridir. Aşağıdaki tabloda temel küresel kamusal mallara ilişkin tedarik sorunları özetlenmiştir. Görüldüğü gibi küresel kamusal malların temel ortak sorunu tedarik sıkıntılarıdır.

Tablo 1. Küresel Kamu Malları ve Ana Tedarik Problemleri

Küresel Kamusal Mal	Ana Tedarik Problemi
Uluslararası Finansal İstikrar	Yetersiz Tedarik (Yetersiz Arz)
Çok taraflı ticaret rejimi	Yetersiz Tedarik (Eşit olmayan dağılım)
Küresel İletişim Ağı ve İnternet Kullanımı	Yetersiz Kullanım (Erişim Sorunları)
Bulaşıcı hastalık kontrolü	Yetersiz Tedarik (Yetersiz Arz)
Aşırı hastalık yükünün azaltılması	Yetersiz Tedarik (Yetersiz Arz)
İklim İstikrarı ve Çevre	Yetersiz Tedarik (Aşırı Kullanım)
Barış ve Güvenlik	Yetersiz Tedarik (Yetersiz Arz)

Kaynak: Conceição, 2003: 156.

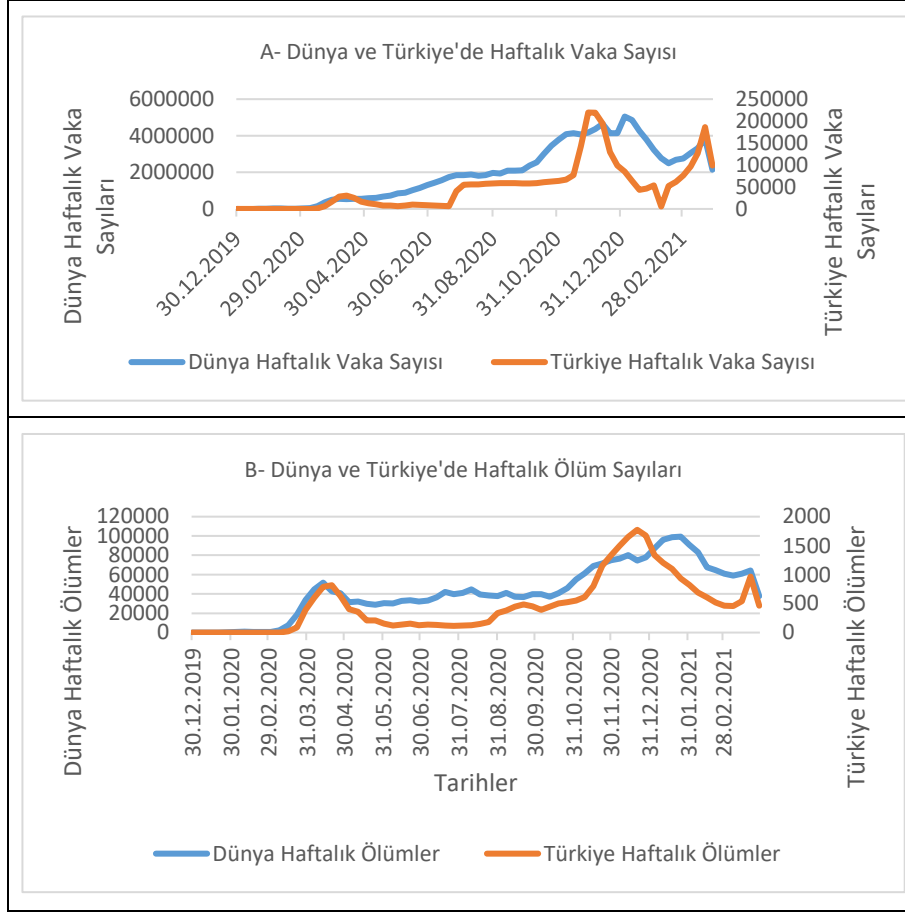
Özellikle çevre ve sağlık konusunun finansman ve tedarikinde önemli sorunlar yaşanmaktadır. Sağlık alanında ülkelerin güçleri birleştirilmedikçe başarıya ulaşmak çok güçtür. Sağlık sektöründe küresel kamusal mal tedarikinde ortaklar arasında ilaç firmaları, hastalığın görüldüğü ülke veya ülkeler, zengin donör ülkeler ve çok uluslu kuruluşlar yer alabilir. Küresel olarak birlikte adım atılmadıkça maalesef ülkelerin sergiledikleri tutumlar hiç insani olmamıştır. Az gelişmiş tropik ülkeleri tahrip eden sıtma hastalığında, zengin ve gelişmiş ülkeler kendi uluslarını çok az tehdit eden bu hastalık karşısında iyi bir performans gösterememişlerdir. Çok az kâr beklentisi olan ilaç şirketleri, yakın zamana kadar bir çare bulmak için gözle görülür çaba sarf etmemişlerdir. Bundan dolayı uluslararası kuruluşların küresel kamusal malların finansmanında ciddi roller üstlenmesi stratejik öneme sahiptir (Sandler, 2001: 22). Bir

ülkenin askeri gücü o ülke için bir devlet tehdidini önleyebilir, ekonomik gücü bir finansal krizin piyasalara etkisini azaltabilirken küresel boyutta etkileri görülen bulaşıcı bir hastalık karşısında ülkelerin tek başına sağlık hizmetleri gücü yetersiz kalmaktadır. Bulaşıcı hastalıkların önleyici ve tedavi edici yöntemlerinin küresel düzeyde işbirliği ile sağlanamaması halinde etkileri daha yıkıcı olabilecektir.

4. Covid-19 Pandemisi ve Küresel Sağlık Sorunu

Kısa zamanda belli bir alanda hızla yayılan hastalıklar “salgın hastalık” olarak adlandırılmaktadır. Pandemi kavramı ise 2020 yılında yoğun bir şekilde gündeme geldi. Koronavirüs ve Covid-19 isimleri ile anılan bir salgın resmi kayıtlara göre 12 Aralık 2019 tarihinde Çin’de ortaya çıkmıştır. Wuhan şehrinde ortaya çıkan hastalık resmi olarak Dünya Sağlık Örgütü’ne 31 Aralık 2019 tarihinde bildirilmiştir. İlk ölüm vakası ise 11 Ocak 2020 tarihinde gerçekleşmiştir. Kısa sürede gerek ülkemizde gerekse dünyada birçok tartışmalara sebep olan hastalık Türkiye’de ilk Covid-19 vakasının görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından “pandemi” ilan edilmiştir. Pandemi kavramı bir anda tüm dünyanın gündemine oturmakla beraber ne olduğu konusunda epey kargaşa yaşanmıştır. Ancak kısa sürede hızla ülkelere, kıtalara ve dünyaya yayılan bir hastalık olduğu anlaşılmıştır.

Büyük salgınlar sık karşılaşılan bir durum değildir. Ancak ortaya çıktığında dünyada büyük yıkımlara neden olmuşturlar. İspanyol gribi, AIDS, Justinian Vebası gibi salgınlar yıkıcı etkilere neden olmuştur (Demir ve Esen, 2021: 88). Covid-19’un tüm dünyaya yayılabilecek çapta bir salgın olabileceğine tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de şüphe ile yaklaşmıştır. Son yıllarda kanatlı hayvanlardan insanlara yayılan kuş gribi, domuz gribi gibi hastalıklar tüm dünyada endişelere yol açarken kısa zamanda etkilerini kaybetmeleri, yayılmakla beraber küresel ölçekte tüm dünyayı tehdit edecek bir pandemiye dönüşmemeleri, zamanla normal gribal enfeksiyonlar gibi atlatılmaya başlanmalarıyla toplumun tedirginliklerinin kısa sürede atlatılmasına neden olmuştur. Covid-19 pandemisinin ilk günlerinde de gerek geçmiş tecrübeler, gerekse internet ve basın ortamında yayılan kafa karıştırıcı bilgiler toplumda gereken önlemlerin alınmasını geciktirmiştir. Ancak vaka sayıları ve ölüm oranlarında yaşanan gelişmeler kısa sürede Covid-19 salgınının daha önce yaşanan virüslerden farklı olduğu, küresel ölçekte etkileri olan bir pandemi olduğunu ortaya koymuştur.

Kaynak: WHO (2021a).

Şekil 1. Dünyada ve Türkiye'de Haftalık ve Toplam Covid-19 Vaka ve Ölüm Sayıları

Yukarıda gösterilen Şekil 1'de Dünya ve Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü günlerden günümüze çeşitli istatistiklere yer verilmiştir. Şeklin A ve B sütunlarında görüldüğü gibi, haftalık vaka sayıları gerek dünyada gerekse ülkemizde hızla artış göstermiştir. Özellikle ülkemizde görülen sert dalgalanmaların üç temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki hastalığın kendi yayılma hızı ile ilgili olarak pik noktalarını göstermektedir (bu durum 1. Dalga, 2 dalga olarak isimlendirilmektedir), ikincisi ülke çapında alınan sıkı tedbirler ve bunlara uyum sonucunda vaka sayılarının düşmesi ve son olarak ilan edilen resmi rakamlardaki tanımlamalarda yapılan değişiklikler sonucunda farklı rakamların ortaya çıkmasıdır. Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü ve DSÖ'nün Covid-19'u pandemi ilan ettiği 11 Mart 2020 tarihinden tam bir ay sonra 11 Nisan 2020 tarihinde ülkemizde toplam vaka sayısı 47.029 iken dünyada toplam vaka sayısı 1.646.920 olarak kayıtlara geçmiştir. Bir yıl sonra 11 Mart 2021 tarihinde ise ülkemizde toplam vaka sayısı 2.821.943 iken dünyada toplam vaka sayısı 117.812.059 olmuştur. Bu makalenin yazıldığı günlerde ise Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre dünyada toplam vaka sayısı 233 milyon civarında, toplam ölüm sayısı 4,7 milyona yaklaşmıştır.

Tablo 2. Dünya Sağlık Örgütü Bölgelerine Göre Toplam Vaka ve Ölüm Sayıları (30.05.2021 İtibariyle)

	Vaka Sayıları	Ölümler
Amerika	67.001.389	1.641.040
Avrupa	54.180.850	1.147.368
Güneydoğu Asya	31.419.007	397.908
Doğu Akdeniz	10.049.980	201.125
Afrika	3.489.917	86.973
Batı Pasifik	2.977.088	44.748
TOPLAM	169.118.995	3.519.175

Kaynak: WHO (2021a)

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Dünya Sağlık Örgütü'nün belirlediği altı bölgede de Covid-19 vakaları ve buna bağlı olarak ölümler görülmektedir. Özellikle Amerika ve Avrupa salgından etkilenme noktasında başı çekmektedir. Bugün ortalama günlük 500 bin günlük vaka görülmektedir. Ancak bu rakamlar yeterli test imkanlarına sahip ülkelerin tespit edebildiği resmi rakamlardır. Gerçekte rakamların daha fazla olduğu düşünülmektedir. Bunun iki nedeni vardır; ilk olarak test kapasiteleri her ülkede aynı değildir, ikincisi salgının özelliği gereği bazı bireyler hastalığı semptomsuz geçirebilmekte bu da bulaşma riskini arttırmaktadır.

Tablo 3. Vaka ve Ölüm Sayılarına Göre İlk 10 Ülke (30.05.2021 İtibariyle)

Vaka Sayılarına Göre İlk On Ülke			Ölüm Sayılarına Göre İlk On Ülke		
	Ülke	Vaka		Ülke	Ölüm
1	ABD	32.891.410	1	ABD	587.549
2	Hindistan	27.729.247	2	Brezilya	456.674
3	Brezilya	16.342.162	3	Hindistan	322.512
4	Fransa	5.547.666	4	Meksika	222.661
5	Türkiye	5.228.322	5	Birleşik Krallık	127.768
6	Rusya	5.053.748	6	İtalya	125.919
7	Birleşik Krallık	4.477.709	7	Rusya	120.807
8	İtalya	4.209.707	8	Fransa	108.448
9	Almanya	3.675.296	9	Almanya	88.350
10	İspanya	3.663.176	10	İspanya	79.888

Kaynak: WHO (2021a).

Tablo 3'te dünyada Covid-19 salgınında Mayıs 2021 itibariyle vaka ve ölüm oranlarına göre ilk on ülke sıralanmıştır. Ülkelerin aldıkları tedbirler, vatandaşların tedbirlere uyumu, hükümetlerin süreç yönetimleri, demografik yapılar bu sıralamaları değiştirmektedir.

Yukarıdaki tüm veriler ışığında Covid-19 salgınının DSÖ tarafından "pandemi" ilan edilmesinin çok yerinde bir karar olduğu açıktır. Küresel kamusal mallar sınıflandırılırken faydalarının ve zararlarının tüm toplumlara, devletlere ve nesillere yayılması ve tüketiminde rekabetin ve aynı zamanda dışlamanın olmaması temel alınmaktadır. Covid-19 sonucu ortaya çıkan zararlar görüldüğü gibi tüm toplumlara, ülkelere ve hatta doğrudan ve dolaylı etkileri ile gelecek nesilleri etkileyecek çapta bir sorundur. Tüketiminde dışlamanın olmadığı temel alanlardan biri sağlıktır. Bu

açıklamalar çerçevesinde Covid-19 pandemisi ile mücadele süreçlerinin tamamı “küresel kamusal mallar” perspektifinden ele alınmalıdır.

Pandemi ortamında ulusal düzeyde politikalar tek başlarına yetersiz kalmaktadırlar. Pandeminin ilk dönemlerinde her ülke çeşitli önlemler almıştır. Bunlardan birisi de ülkelerin sınırlarını kapatmalarıdır. Ancak küreselleşen ekonomik sistemler bu kısıtlamalara çok fazla dayanamamışlardır. Dolayısıyla Covid-19 salgınından kurtulmada ulusal politikalar yetersiz kalmaktadırlar.

Salgının ilk zamanlarında DSÖ yayınladığı bir raporda Covid-19’un tüm toplumları etkileyebileceğinden hükümetlerin topluca sürece katılmalarının önemli olduğundan bahsetmiştir. Covid-19 gripten farklı olsa da mevcut Grip Salgını Hazırlık Planlarını temel almanın iyi bir başlangıç olacağı, salgın için tıbbi karşı önlemler mevcut olana kadar, önleme ve kontrol stratejileri, bulaşmayı azaltmak için halk sağlığı önlemlerinin önemine değinilmiştir. Toplum için diğer öneriler arasında; el hijyeni, öksürükle ilgili görgü kuralları, semptomatik kişiler için maskeler, hasta bireylerin tecrit edilmesi ve tedavi edilmesi, sağlıklı temasların semptomlarının izlenmesi, gezici sağlık bilgilendirmeleri, kalabalıktan kaçınma (yani toplu toplantılar), okulların kapatılması, toplu taşımanın azaltılması, işyeri kapatmaları, halk sağlığı karantinası (asemptomatik temaslar) ve / veya tecrit (hasta bireyler için) bulunmaktaydı (WHO, 2020: 2).

DSÖ ortak bir uygulama açısından çeşitli önerilerde bulunsa da bunların uygulanış biçimleri ülkelere göre farklılık arz etmektedir. Örneğin; Çin Covid-19’u önlemek için otoriter kamusal tedbir araçları ile başarılı olurken, Japonya, Tayvan, Singapur ve Güney Kore gibi Asya bölgesi ülkelerinde ciddi sosyoekonomik tedbirler başarılı neticeler vermiştir (TÜRMOB, 2020: 5). Ulusal düzeyde alınan tedbirler belli bir dönem rahatlama sağlamıştır. Ancak ekonomik ve sosyal hayatın küresel düzeyde aktif olarak yaşanması tekrar yeni dalgaların yaşanmasına neden olmuştur. Bundan dolayı salgınla mücadelede sürdürülebilir yöntemlerin geliştirilmesi ancak küresel düzeyde ve kolektif bir şekilde atılacak adımlarla mümkün olabilecektir.

5. Covid-19’un Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Çözüm Yolları

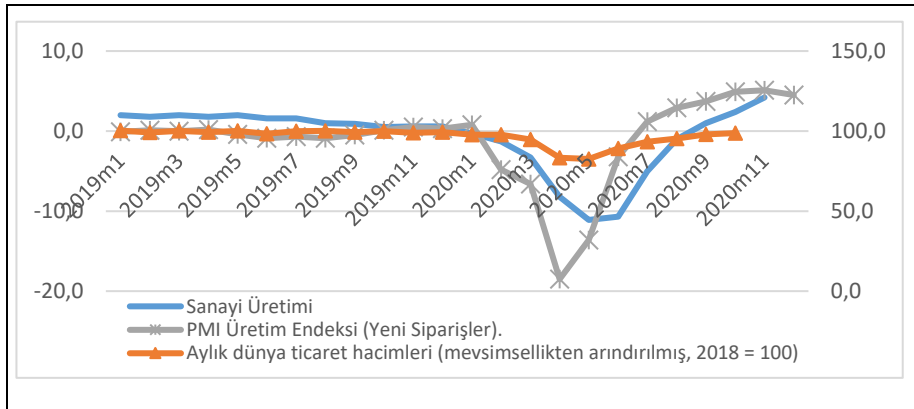
Covid-19 salgını küresel bir tehdit olarak karşımızda durmaktadır. Salgın insan sağlığına önemli zararlar vermesinin yanında, küresel olarak sosyal, psikolojik ve ekonomik etkiler meydana getirmiştir ve bu etkiler artarak devam etmektedir. Ülkeler pandeminin ilk günlerinden itibaren birçok farklı alanlarda önlemler almışlardır. Özellikle ekonomik önlemler üretim-tüketim dengesini bozarak ekonomik faaliyetleri durma noktasına getirmiştir. Salgının azaltılabilmesi için hemen hemen tüm ülkelerde özellikle hizmet sektörüne yönelik işyerlerinin kapatılması, sokağa çıkma yasakları, tüm seviyelerde eğitimin uzaktan eğitim yoluyla yapılması gibi birçok tedbir alınmıştır. Özellikle krizlerden çıkışlarda devlet müdahalesinin önemi anlaşılmış ancak tüm bu önlemlerin yüksek maliyetleri devletleri yeni bir krize doğru götürmektedir (Çalışkan ve Erul, 2021: 53).

Tablo 4. Vaka Sayılarına Göre İlk On Ülkenin Büyüme Verileri

Ülkeler	2019	2020	2021	2022
ABD	2,2	-3,4	5,1	2,5
Brezilya	1,4	-4,5	3,6	2,6
Hindistan	4,2	-8	11,5	6,8
Fransa	1,5	-9	5,5	4,1
Rusya	1,3	-3,6	3	3,9
Birleşik Krallık	1,4	-10	4,5	5
İtalya	0,3	-9,2	3	3,6
Türkiye	0,9	1,2	6	3,5
İspanya	2	-11,1	5,9	4,7
Almanya	0,6	-5,4	3,5	3,1

Kaynak: IMF(2021a).

Tablo 4'te vaka sayılarının en çok görüldüğü ilk on ülkedeki büyüme verilerine yer verilmiştir. IMF tarafından yayınlanan World Economic Outlook 2021 raporundaki bu tahminlere göre 2020 yılında bu ilk on ülkenin dokuzunda daralma yaşanmıştır. En büyük daralma yüzde 11,1 ile İspanya'da yaşanırken, bunu yüzde 10 ve yüzde 9,2'lik daralmalarla sırasıyla İngiltere ve İtalya takip etmiştir. Türkiye bu on ülke arasında 2020 yılını daralma yerine büyüme ile atlatan tek ülke olmuştur. Raporda yer veriler incelendiğinde ekonomik olarak dünyayı küresel anlamda daha sıkıntılı günlerin beklediği anlaşılmaktadır. Salgın üretim-tedarik zincirlerini bozmaktadır. Salgınla mücadelede sadece virüsün yayılmasını önlemek için uygulanan kapanma tedbirleri ise küresel ekonomide durgunluğa ve daralmalara neden olmaktadır.

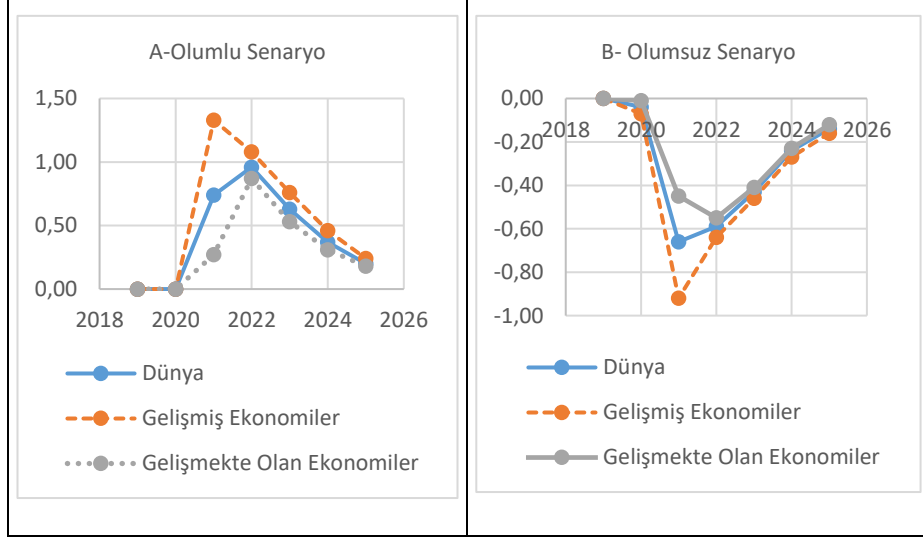

Kaynak: IMF(2021a).

Şekil 2. Küresel Aktivite Göstergeleri

Şekil 2'de gösterildiği üzere pandeminin en yoğun yaşanmaya başlandığı ve en sıkı tedbirlerin alındığı 2020 yılının Mart ve Haziran ayları arasında küresel olarak ekonomik aktiviteler sert düşüşler göstermiştir. Bu dönemde yeni siparişlerin verileceği bir ekonomik ortamın olmaması, sanayi üretimini düşürmüştü ve bunların bir sonucu olarak dünya ticaret hacimleri daralmıştır. Bir ülke salgınla mücadelede başarılı sonuçlar elde etse bile, küreselleşmenin de etkisiyle önemli ticari faaliyetler içerisinde olduğu bir başka ülkede yaşanan vaka artışları ve kapanma tedbirleri bu ülkenin de ekonomisine önemli ölçüde zarar verebilmektedir. Bundan dolayı sadece kapanma ve kısıtlama tedbirleri ile pandemi sürecini geçirebilmek sürdürülebilir

değildir. Yapılan tahminler salgınla mücadelede önemli başarılar elde edilse bile küresel düzeyde ekonomiler üzerinde yıllarca sürecek etkileri olacaktır.

Kaynak: IMF (2021a).

Şekil 3. Reel GSYİH Senaryoları

IMF tarafından G20 senaryo adı altında pandemi ve devamı yıllarda yaşanabilecek ekonomik büyüme modelleri hesaplanmıştır. Şekil 3'te iki senaryo ele alınmıştır; olumlu ve olumsuz senaryo. Her iki senaryoda, görünümün altında yatan temel belirsizliklere odaklanılmıştır: Covid-19 enfeksiyonlarının görülme sıklığı ve aşının yaygınlaştırılmasının etkinliği. Olumlu senaryoya göre küresel üretim seviyesi 2021'de yaklaşık yüzde 0,75 artarak 2022'de yüzde 1'in dolaylarına çıkmaktadır. Olumlu senaryoda yukarı yönlü hareketin temelinde gelişmiş ekonomilerin gelişmekte olan ekonomilere göre aşya daha erken ulaşıp, bu ülkelerin ekonomilerinde hareketlenmenin daha erken başlamasıdır. Bu nedenle artış, 2021'de gelişmiş ekonomilerde ve 2022'de gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde daha belirgindir. Olumsuz senaryo ise daha ürkütücüdür. Buna göre küresel ekonomi uzun yıllar daralmadan çıkamayacaktır.

Özellikle IMF olumsuz senaryoların temelinde aşı konusunu merkeze almaktadır. Salgının sona ermesinde virüsün mutasyona uğrayıp bulaşma özelliğinin azalması veya aşı gibi bir tedavi yönteminin yaygın olarak uygulanması olasılıkları vardır. Birinci ihtimal şimdiye kadar mümkün olmamıştır. Hatta virüsün uğradığı mutasyonlarla bulaştırıcılığı artmıştır. Bundan dolayı şimdilik en etkili yolun aşı üretiminin yaygınlaşması ve uygulamasının daha geniş kitlelere ve coğrafyalara yayılması olduğu söylenebilir. Dünya Sağlık Örgütü Covid-19 için çeşitli aşı istatistikleri ilan etmektedir. Bu istatistikler iki sınıfa ayrılmaktadır; "Klinik geliştirme aşamasındaki aşı sayısı" ve "Klinik öncesi geliştirme aşamasındaki aşı sayısı". Klinik geliştirme aşamasındaki aşı sayısı 86, klinik öncesi aşamada ise 186 aşı bulunmaktadır. Ancak bu aşuların insanlara yaygın bir şekilde kullanılabileceğini ifade eden "Faz IV" aşamasını sadece dört aşı geçebilmiştir. Bunlar; Sinovac (Çin), AstraZeneca (İngiltere), Moderna (ABD), Pfizer/BioNTech (Almanya) aşularıdır (WHO, 2021b). Covid-19 pandemisini atlatabilmek için en etkili yol olan aşı çalışmalarında ise süreç yavaş ilerlemektedir. Toplam 272 aşı çalışmasının sadece 4'ünün bu aşamaları geçmesi endişe verici bir durumdur. Üretilen bu aşular çeşitli

ülkelere ait olmakla beraber kamu maliyesi açısından “özel mallar” sınıfında gözükmektedir. Bununla birlikte tamamen serbest piyasa koşullarında alınıp satıldıkları bir piyasa söz konusu değildir. Ülkeler öncelikle ulusal olarak kendilerini garantiye almak istemektedirler. Dolayısıyla her talep eden ülke aşı temin edememektedir. Diğer önemli bir nokta ise aşı çalışmalarının deneysel aşamalarına katılmayan ülkeler ayrıca bir temin problemi yaşamaktadırlar.

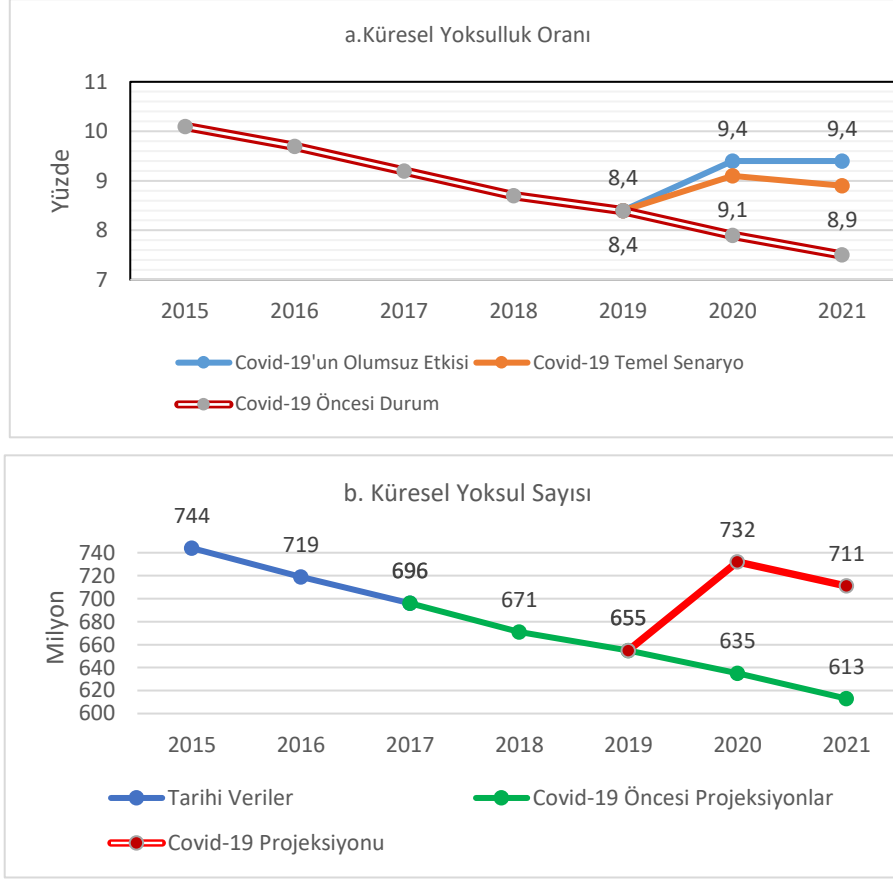
Dünya Sağlık Örgütü Başkanı Ghebreyesus, "*Aşular, salgını durdurmak için önemli bir umut kaynağı, dünyayı bütünüyle koruma altına almak için, yalnızca aşı satın alabilen ülkelerde değil, risk altında bulunan herkesin aşılmasını sağlamamız gerekiyor.*" demektedir. Dünya yeni bir kavramla karşı karşıya kalmıştır bu süreçte: “Aşı Milliyetçiliği” kavramı da devreye girmiştir. Bu şekilde daha yoksul ülkeler aşı konusunda daha gerilere bırakılmaktadır. Hâlihazırdaki aşılama hızı ile gelişmiş ekonomilerin aşılama süreçleri 2022 yılına kadar sürebilir. Yoksul ülkelerde ise 2024’e kadar sürebilir. Özellikle zengin ülkeler ilaç firmaları ile yaptıkları anlaşmalar sayesinde ihtiyaç duyduklarından çok fazla aşı stoku yapmaktadırlar. Kanada tüm vatandaşlarına yetebilecek aşı miktarının beş katından fazlasını sipariş etmiştir. Avrupa Birliği kendi sınırları içinde üretilen aşuların AB sınırları dışına çıkmaması için ihracat kontrolleri getirmeyi planlamaktadır. İngiltere nüfusuna yetecek aşı miktarının iki katını stoklamayı düşünmektedir. Aşılama geciktikçe virüsün uğrayacağı mutasyonlar bulaşıcılığını ve tahrip gücünü arttırabilmektedir (BBC News Türkçe, 2021). Politika yapımcıların ve DSÖ gibi küresel yapıların odaklanması gereken önemli bir strateji aşı stokçuluğunun önlenerek daha adil bir aşı tedarikini sağlamaktır. Bazı aşuların yeni varyantlara karşı etkisinin azaldığı görülmektedir. Pandemi ile mücadelede aşı tedarikinde küresel düzeyde adil çözümler yerine sadece ulusal çözümler arayan ülkeler, aşılama ilerlese bile yeni varyant ve dalgalara karşı tekrar zorluklarla karşılaşabileceklerdir. Yukarıda da anlatıldığı gibi küresel düzeyde salgın kontrol edilemediği müddetçe küresel ekonomi üzerindeki olumsuz etkiler katlanarak devam edecektir. Vatandaşlarının sağlığını korumak ve sağlık sistemlerini ayakta tutmak isteyen, ancak bunu yaparken “aşı milliyetçiliğini” bir yöntem olarak seçen ülkeler salgın kontrol altına alınmadığı müddetçe çok farklı sorunlarla karşılaşacaklardır. Örneğin İngiltere’de Eylül 2021’de ülke genelinde akaryakıt sorunu baş göstermiştir. Resmi kaynaklar sorunun pandemi ve AB’den çıkış süreciyle başlayan vize sorunları dolayısıyla lojistik sorunu olduğunu söylemektedir. Vatandaşlar saatlerce istasyonlarda kuyruklarda beklemek zorunda kalmıştır. Bu problem karşılaşılabilecek küçük bir sorun olabilir, ancak bu bile tüm ülkede büyük rahatsızlıklara neden olmuştur. Bu ve buna benzer sosyoekonomik sorunlardan ders alınarak aşı milliyetçiliğinden vazgeçilip daha adil bir aşı dağılımı politikaları geliştirmek gerekmektedir.

Tablo 5. Aşılamanın İlk Beş Ayında En Çok Aşı Alan İlk Ülkelere Ait Çeşitli Göstergeler

		Toplam Aşı Sayıları (Milyon)	Aşı Süreci Tamamlanan Nüfus Sayısı (Milyon)	Tüm doz aşı alanların toplam nüfusa oranı	G20 Üyeligi	GSMH(Milyar \$)
1	Çin	602.99	-	-	✓	14.555
2	ABD	292.11	133,53	40,0%	✓	21.615
3	Hindistan	203.17	42,56	3,08%	✓	2.893
4	Brezilya	66.43	21,87	10,0%	✓	1.926
5	İngiltere	63.35	24,48	36,0%	✓	2.821
6	Almanya	49.26	14,20	5,41%	✓	4.038
7	Fransa	34.94	10,57	16,0%	✓	2.846
8	İtalya	33.56	11,50	19,0%	✓	2.082
9	Meksika	29,24	12,2	9,5%	✓	1,268
10	Türkiye	28,73	12,28	15,0%	✓	808
11	Rusya	28,11	11,78	8,1%	✓	1.651
12	İspanya	26,13	8,8	18,8%	X	1,393
13	Endonezya	25,78	10,24	3,7%	✓	1.097
14	Kanada	22,81	1,88	5,0%	✓	1,736
15	Şili	18,22	7,9	41,0%	X	25
16	İsrail	10,58	5,13	59,3%	X	390
	<i>DÜNYA</i>	<i>1.840</i>	<i>419</i>	<i>5,4%</i>		<i>88.792</i>

Kaynak: OWID (2021), World Bank (2021) verileri ile yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 5'te dünyada en çok fazla aşı temin etmiş ülkelere ait bazı veriler sıralanmıştır. Dünyada en çok aşıya erişen ülke, ilk beş ayda 603 milyonluk aşı sayısı ile Çin'dir. Ancak vatandaşlarına tüm doz aşıları uygulamada en yüksek orana sahip ülke yüzde 59,3 ile İsrail'dir. Türkiye bu dönemde 28 milyon aşı temin edebilirken nüfusunun yüzde 15'ine tüm doz aşıları uygulamıştır. En fazla aşı temin edebilen ülkelerin genel ekonomik yapıları bakıldığında 16 ülkenin 13'ü G20 üyesidir. G20 dünyada küresel GSYİH'nın yüzde 80'nine denk gelen bir büyüklükte yapıyı ifade etmektedir. Bu 16 ülke ise küresel GSMH'nın yüzde 63'üne sahiptir. OWID (2021) verilerine göre uygulanan toplam aşı dozlarının yüzde 39,14'ü yüksek gelir grubu, yüzde 45,75'i üst orta gelir grubu, yüzde 14,79'u alt orta gelir grubu, yüzde 0,31'i ise düşük gelir grubunda bulunan ülkeler tarafından uygulanmıştır. Covid-19 pandemisi dünyada geniş çapta sosyoekonomik tahribatlara sebep olurken, aşılamada 2021 yılının ilk çeyreğinde iç açıcı bir gelişme sergilenememiştir. Bu dönemde dünyada tüm doz aşı yapılan kişilerin dünya nüfusuna oranı yüzde 5,4 dolaylarındadır. Bu hızla devam edilirse IMF'nin olumsuz senaryo diye tabir ettiği dünya ekonomisinin toparlanması ile ilgili tahminler bile çok ileri yıllara sarkabilir.

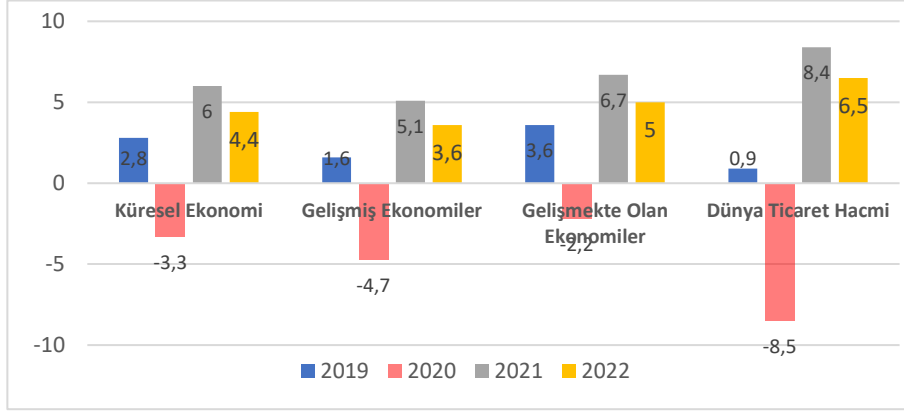

Kaynak: World Bank (2020), World Bank (2021).

Şekil 4. Küresel Yoksulluk Tahminleri

Dünyada yaşanan iklim değişikliği ve siyasi kargaşalar Covid-19 pandemisinin küresel ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini derinleştirmektedir. Covid-19 ile birleşen ekonomik kriz küresel yoksulluk oranlarında yirmi yıldan fazla bir zamandır süren iyileşmeyi durdurmuştur. Uluslararası yoksulluk sınırına göre ölçülen yoksulluğun, 1998'den bu yana ilk kez 2020'de artmıştır. Şekil 4'te gösterildiği gibi yoksulluk tahminleri yukarı yönlü hareket etmiştir. Salgın öncesi yapılan tahminler 2020 yılında dünya genelinde aşırı yoksulluk içinde ortalama 635 milyon insanın olacağını tahmin etmekteydi. Dünya bankasının 2020 yılı tahminleri pandemi dolayısıyla aşırı yoksulluğa eklenecek insan sayısının 88 milyon olacağını tahmin etmekteydi. Ancak pandemi 2020 yılında 97 milyon daha fazla insanın aşırı yoksulluk sınıfına eklenmesine ve toplam rakamın ortalama 732 milyon olmasına neden olmuştur. 2020'de görülen yoksulluk oranları 2016 ve 2017 yıllarındaki değerlere benzerlik göstermektedir. Bu nedenle, Covid-19'un etkilerinin aşırı yoksulluğun sona ermesine yönelik ilerlemeyi en az üç-dört yıl geriye götürmüştür denilebilir. Son 30 yılda küresel yoksulluğu artıran diğer tek şok, 1997/1998 Asya mali kriziydi. Yoksulluk her iki şoktan önce de azalıyordu. Asya mali krizi 1997'ye göre 1998'de yoksulluğu yüzde 1,3 artırırken (% 29,6'dan% 30'a), Covid-19 salgınının en azından

son otuz yılda küresel yoksulluğu azaltma hedefine giden yolda en kötü geri dönüş olduğu görülmektedir. (World Bank, 2020: 5-6, World Bank, 2021).

Kaynak: IMF (2021b).

Şekil 5. Dünya Ekonomik Görünüm Tahminlerine Genel Bakış

Küresel düzeyde artan yoksulluk oranlarının temelinde dünya çapında ekonomilerde yaşanan daralmalar gelmektedir. Şekil 5'te görüldüğü gibi küresel ekonomi 2020 yılında yüzde 3,3 daralırken, gelişmiş ekonomiler yüzde 4,7 ve gelişmekte olan ekonomiler yüzde 4,7 daralmıştır. Pandeminin ilk şoklarının yaşandığı bu dönemde dünya ticaret hacmi yüzde 8,5 küçülmüştür. 2021 yılına ilişkin yapılan umut verici tahminlerin temelinde ise yaygın bir aşılama ile salgının kontrol altına alınması yatmaktadır.

6. Covid-19 Tedbir ve Tedavi Yöntemlerinin Küresel Kamusal Mallar Olarak Kabul Edilmesi

DSÖ tarafından hazırlanan Covid-19 Hazırlık ve Müdahale Stratejisine göre halk sağlığı hedeflerine ulaşmak için, yerel düzeyde halk sağlığı ve sosyal önlemlerin tutarlı ve kapsamlı bir şekilde uygulanmasına, yeni araçların devreye alınıp kullanılmasına bağlıdır. DSÖ kendisinin kurumsal olarak küresel ve ulusal düzeyde bu çabalar için doğrudan teknik ve operasyonel destek sağladığını ifade etmektedir. DSÖ tarafından yayınlanan "WHO strategic action and resource requirements to end the acute phase of the COVID-19 pandemic 2021" raporunda Covid-19 pandemisi için bazı tavsiyeler bulunmaktadır (Tablo.6). Bütün tavsiyeler bir bütün olarak incelendiğinde üç temel alanda yoğunlaştıkları görülmektedir. Bunlar, tedbir, tedavi ve pandeminin bitirilmesi.

Özellikle pandeminin ilk günlerinde tüm dünyada ilk öncelik bulaşın önlenmesidir. 21. yy'da küresel anlamda pandemiye dönüşecek bir salgın hastalık beklenmeyen bir durumdur. Hükümetler de hazırlıksız yakalanınca bu salgına hastalığın yayılmasını önlemek için çok önemli yeri olan maske ve temizlik ürünlerinde önemli tedarik sorunları yaşanmıştır. "Küresel Sağlık" kavramı küresel kamusal mal olarak kabul edilmekle birlikte, bunun sağlanmasına yönelik mallar sadece "ulusal" ve "özel mallar" olarak görülmesi önemli bir sorundur. Bu dönem birçok ülke bu ürünlerin ihracatını durdurmuş, kimi ülkeler ihtiyacından fazlasını stoklamıştır.

Tablo 6. Dünya Sağlık Örgütüne Göre Pandemiye Sonlandırmak İçin Ulusal ve Küresel Düzeyde Öncelikli Yapılması Gerekenler

1) Bulaş Önlene	2) Maruziyeti Azaltma	3) Savunmasızları Koruma	4) Tüm nedenlerden kaynaklanan ölüm oranı ve diğer hastalıkları azaltın ve hayat kurtarın
Yüksek riskli ortamlarda virüsü önleyin; Şüpheli vakaları tespit edin ve test edin; Kişileri takip edin; Kişileri karantina altına alın. Olası bulaşıcı teması azaltmak için zamanla sınırlı önlemler iletin ve uygulayın; Öncelikli grupları aşılayın.	Yanlış bilgilendirme ve dezenformasyonla mücadele; Risk azaltma konusunda toplulukları iletişim kurun, etkileşim kurun, etkinleştirin ve eğitin	Aşı kabulünü oluşturun; Aşı dağıtımına hazır olunmasını sağlayın; Aşılama kampanyasını iletin, uygulayın ve izleyin.	Erken teşhis ve bakım; Klinik yolları yönetin; Sağlık hizmeti kapasitesini artırın; Sağlık iş gücünün eğitilmesini ve korunmasını sağlayın; Temel ürünlere erişimi garanti edin; kişisel koruyucu ekipman; biyomedikal malzemeler, oksijen; ve terapötikler; Öncelikli grupları aşılayın.

Kaynak: WHO (2021c).

Türkiye bu dönemde farklı bir yol haritası izlemiştir. Bir taraftan ülke içinde koruyucu ekipman, temizlik ürünleri gibi ihtiyaçların giderilmesine yönelik girişimler sürdürülürken diğer taraftan dünyanın farklı yerlerinden gelen yardım taleplerine kayıtsız kalmamıştır. T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın yayınladığı bilgilere göre (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021) 158 ülkeden farklı nitelikte yardım talebinde bulunulmuş, 155 ülkeye yardımlar gönderilmiştir. Afrika kıtası 48 ülke ile en fazla yardım gönderilen bölge olmuştur. 19 uluslararası kuruluş Türkiye'den yardım talebinde bulunmuş bunlardan OCHA, UNICEF, PAF, SICA, CARICOM, NATO, IGAD, DSÖ, AGİT kuruluşlarının taleplerinin önemli bir kısmı karşılanmıştır. Yardımların büyük çoğunluğu tıbbi malzeme yardımı, koruyucu malzemeler ve yerli solunum cihazları olmuştur. Gelişmekte olan bazı ülkelere de yerli olarak koruyucu malzeme üretebilmeleri için eğitim programları düzenlenmiştir. Bazı ülkelere de yerli imkanlarıyla koruyucu ekipman üretebilmeleri için hammadde tedarik edilmiştir.

Covid-19 salgını ancak etkin bir aşılama programı ile küresel çapta bir salgın olma özelliğini kaybedebilir. Salgının sona ermesi için gerekli olan aşı veya aşılamanın arzı ve talebi piyasa koşullarına bırakıldığı takdirde bünyesinde barındırdığı yüksek küresel dışsallıklar nedeniyle piyasa başarısızlıklarına küresel boyutta refah kayıplarına neden olabilecektir. Yüksek dışsallıklar ancak piyasanın üstünde bir otorite ile giderilebilir. Dışsallıklar küresel boyutta olduğu takdirde uluslararası kuruluşlar sorunun çözümünde ana aktörler olmalıdırlar. Özellikle Dünya Sağlık Örgütü bu noktada hayati öneme sahip bir rol üstlenebilir (Yardım ve Parlak, 2020: 136).

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri olan "Antonio Guterres", BM Genel Kurulundaki Covid-19 zirvesi'nde "herkesin eşit bir şekilde aşıya erişiminin sağlanması ve Dünya Sağlık Örgütü'nün küresel aşı programı "The ACT Accelerator" ve "COVAX" in desteklenmesi ve söz konusu aşı programı için gerekli 28 milyar dolar finansman açığının karşılanması" gerektiğini ifade etmiştir (Anadolu Ajansı, 2020). Guterres'in ifade ettiği uygulamanın kamu maliyesindeki karşılığı "küresel kamusal mallar"dır.

Covid-19 pandemisinin ortadan kaldırılmasında en etkili yolun etkin bir aşılama olduğu açıktır. Ancak “aşı” dev ilaç şirketleri tarafından üretilmektedir. Bu şirketler formülleri gizli tutup sadece kendi üretim kapasiteleri kadar üretim yapabilmektedirler. Birçok aktivist çeşitli kampanyalarla Covid-19 aşılarının küresel olarak adil dağıtılması için kampanyalar düzenlemiş, ancak şimdiye kadar bunların bir karşılığı olmamıştır.

Aşının üretiminin belirli kısıtlar altında olması, dünyada yeni bir öneriyi gündeme getirmiştir: Aşının fikri mülkiyet haklarının paylaşılması. Özel firmalar tarafından üretilen bu tedavi yöntemlerinin dünyanın kullanımına sunulması serbest piyasa şartlarında mümkün gözükmemektedir. Bu durum maliye biliminin temel konularından olan piyasa başarısızlıklarının kapsamına girmektedir. Özellikle çalışmanın başında anlatılan kamusal mallar ve erdemli malların varlığında “piyasanın” kendi iç dinamikleri ile bu malları üretip sosyal refahı maksimize etmek istemeyecektir. Böyle durumlarda kamusal müdahaleler kaçınılmaz olmaktadır. Covid-19 aşıları da sadece serbest piyasa koşullarında arz ve talebi sağlanamayacak bir hassasiyettir.

Aşı ile ilgili fikri mülkiyet haklarının paylaşımı yakın geçmişte yaşanmıştır. DTÖ tarafından önem verilen fikri mülkiyet haklarının korunması konusu 2001 yılında farklı boyutlarıyla tartışılmıştır. DTÖ bir ara çözüm bularak ‘2001 Doha Deklarasyonu’nu yayımlamak zorunda kalmıştır. DTÖ AIDS, sıtma, tüberküloz gibi salgın hastalıklarda ulusal halk sağlıklarının bir krizle karşı karşıya kalması durumunda Fikri mülkiyet hakkı patent anlaşması’nın (TRIPS) esnetilebileceğini kabul etmiştir (WTO, 2001).

23 Şubat 2021’de Ticaretle İlgili Fikri Mülkiyet Hakları Konseyi’nin (TRIPS) resmi toplantısında, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeleri, Covid-19’a yanıt olarak belirli TRIPS yükümlülüklerinden geçici olarak feragat etme önerisi üzerine toplantılar gerçekleştirmişlerdir. Hindistan ve Güney Afrika’nın, 2 Ekim 2020’de Covid-19’un önlenmesi, kontrol altına alınması ve tedavisi için TRIPS Anlaşmasının belirli hükümlerinden feragat talebinde bulunan teklifini ele almaya başlamışlardır. Bu öneri Kenya, Eswatini, Mozambik, Pakistan, Bolivya, Venezuela, Moğolistan, Zimbabve, Mısır, Afrika Grubu ve En Az Gelişmiş Ülkeler Grubu ve daha birçok ülke tarafından ortaklaşa desteklenmiştir. Feragat sadece yıllık bir feragati içermekteydi. Ancak müzakere kısmına bile geçilemeden veto edilmiştir (WTO, 2021). DSÖ ve 100’e yakın ülkenin desteklediği bu öneriyi AB, ABD ve Avustralya gibi gelişmiş ekonomiler reddetmiştir.

Dünya nüfusunun yüzde 2’si, Afrika’nın yüzde 0,33 tam aşılmasına tamamladığı bir ortamda patentlerin paylaşılmasına direnç gösterme ekonomik olmaktan ziyade bir insani problemdir. Küresel kamusal malların arz sorununun çözümünde en etkili yollardan biri de uluslararası kuruluşlardır. Covid-19 pandemisinde karşımıza çıkan en önemli girişimlerden biri COVAX’tır.

Covid-19 Aşıları Küresel Erişim Programı (COVAX), DSÖ tarafından 2021 yılı sonuna kadar iki milyar doz aşığı dünyaya eşit bir şekilde dağıtılmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Liderliğini küresel aşı ittifakı “Gavi” yapmaktadır. COVAX çeşitli ülkelere aşı dağıtmaya çalışmakla birlikte şimdilik dağıtılan aşılardan miktarı çok küçük kalmaktadır. COVAX 7 Nisan 2021 tarihi itibarıyla 98 katılımcıya 38 milyondan fazla Covid-19 aşısı sevk etmiştir. COVAX’a göre küresel salgın halk sağlığının yanında her ay küresel ekonominin 375 milyar dolar zarar etmesine neden olmaktadır (Gavi, 2021).

Covid-19 Pandemisiyle başa çıkabilmek için tedbir, tedavi ve pandemiyi sonlandırmak için aşılama yapmaktan başka çözüm yolu yoktur. Salgının yayılmasını önlemek için gerekli malzemelerin tedarikinde ülkelerin çoğu insanlık adına iyi bir performans sergileyememiştir. Dünyada aşılama çalışmalarının başladığı şu günlerde işin en başında ortak bir irade ortaya konulması elzemdir. Burada aşılama çalışmalarının “küresel kamusal mal” olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Gerek aşılama çalışmaları için adil bir şekilde paylaşımının sağlanması gerekse 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü girişimiyle bazı hastalıklara ilişkin fikri mülkiyet haklarının askıya alınması şeklinde girişimler yapılabilir. Ülkelerin aşı üretebilme kapasite ve yetenekleri geliştirilip, formül paylaşımına gidilmesi pandeminin bir an önce sonlandırılmasında en hızlı çıkış yolu olarak görülmektedir.

6. Sonuç

Hiçbir ulusun tek başına çabasıyla çözülemeyen ancak küresel bir işbirliği ve irade ile ortadan kaldırılabilecek dışsalılıklara sahip mallar “küresel kamusal mallar”dır. En önemli ve hızlı çözüm üretilmesi gereken küresel kamusal malların başında ise “sağlık” gelmektedir. Küresel kamusal mal olarak sağlığın ana tedarik problemi ise yetersiz arz sorunudur. Bugüne kadar dünya genelinde sağlık konusunda yaşanan olaylar karşısında kolektif adımlar atılmadıkça önemli hastalıklarla beraber sosyal, ekonomik, toplumsal sorunların arttığı görülmüştür.

2020 yılının ilk günlerinde Çin’in Wuhan kentinde görülmeye başlayan Covid-19 salgını ile mücadele yöntemleri ise küresel kamusal mallar çerçevesinde ele alınması gereken bir konudur. Salgın pandemi olma özelliği ile tüm dünyaya yayılmıştır. Salgının sona erdirilmesinde elde edilecek faydadan ise tüm insanlık, hatta gelecek nesiller faydalanıp dışlanamayacaklardır. Bu iki özellik Covid-19 pandemisi ile mücadele yöntem ve araçlarının küresel kamusal mal olma özelliğini ortaya koymaktadır. Bundan dolayı ancak kolektif bir çaba sonucu salgınla mücadelede optimum fayda elde edilebilir. Sadece iç talepleri ile ilgilenen hükümetler konunun küresel boyutunu gözden kaçırmaktadırlar. Tüm sınırların kapatılarak ülkelerin kendi içlerinde salgını kontrol altına alma çabaları 2020 yılının Mart-Haziran ayları arasında denenmiş, ancak bunun büyük ekonomik sonuçları olmuştur. Dünya ticareti yüzde 10 dolaylarında daralmıştır. Bu ekonomik yüke küresel ekonomi uzun süre dayanamamıştır.

Covid-19’un sağlık etkilerinin yanında önemli sosyoekonomik tahribatları vardır. En çok vakanın görüldüğü on ülkenin dokuzunda 2020 yılında ekonomik daralma yaşanmıştır. Yapılan olumsuz yönlü tahminlere göre küresel ekonomide sıfırın üzerinde bir büyüme 2026 yılının sonlarını bulabilecektir. Olumlu senaryoya göre ise 2021 yılında toparlanma başlayacaktır. Bu senaryoların temelinde ise yaygın aşılama programları yatmaktadır.

Yirmi yıl sonra ilk defa dünyada yoksulluk oranlarında artışlar gözlemlenmiştir. Dünya bankasının 2020 yılında tahmin ettiği aşırı yoksul sayısı 635 milyon iken, pandeminin etkisiyle bu sayı 732 milyon civarına ulaşmıştır. IMF’nin yayınladığı rapora göre 2020 yılında küresel ekonomi yüzde 3,3 daralırken, bu rakam gelişmiş ekonomilerde yüzde 4,7 ve gelişmekte olan ekonomilerde yüzde 2,2 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Dünya ticaret hacmi ise yüzde 8,5 daralmıştır. Vaka sayıları artan ülkeler sağlık sistemlerinde yaşanan tıkanmayı çözebilmek için sıkı tedbirlere başvurmuştur. Bu durum ise ülkede özellikle hizmet sektöründe çalışan insanların işsiz kalmasına, talep daralmalarına ve bunun devamında da büyük sosyoekonomik sorunların yaşanmasına neden olabilmektedir. Salgının artış hızının

arttığı dönemlerde kapanma tedbirleri, ithalat ve ihracat kısıtlamaları piyasaların dengelerini bozmakta, belli sektörlerde yıllar süren çabalar sonucu elde edilmiş pazarların kaybedilmesine neden olmaktadır.

Salgının etkisini kaybedip normale dönüşlerin hızlanması için aşı çalışmalarının önemi büyüktür. Dünya Sağlık Örgütü'ne yapılan 250'den fazla aşı başvurularının ancak 4'ü şu an Faz IV aşamasını geçebilmiş ve yaygın kullanımı yapılmaktadır. 2021 yılının ilk çeyreğinde aşılamanın ve aşı tedarikinin geldiği nokta iç açıcı değildir. Pandemi devam ettikçe ülkeler sağlık, ekonomi ve toplumsal yönlerden ciddi sıkıntılar yaşamaktadırlar. Yaygın aşılanma ile pandeminin farklı mutasyonlara uğramadan durdurulabilmesi mümkündür. Ancak bu dönemde dünyanın sadece yüzde 2'lik kısmı tüm düz aşılarını olabilmıştır. On milyondan fazla aşı tedarik eden ülkelerin büyük çoğunluğu yüksek ekonomik büyüklüklere sahiptir. Sosyoekonomik düzeyi düşük ülkelerin birçoğu aşıya henüz ulaşamamışlardır. Afrika'da nüfusun sadece yüzde 0,33'lük kısmı tüm doz aşıları olabilmıştır.

Hindistan ve Güney Afrika'nın başı çektiği 100'den fazla ülkenin Dünya Ticaret Örgütü'ne Covid-19 aşılarında tıpkı 2001 yılında HIV ilaçlarında olduğu gibi fikri mülkiyet haklarının bir süreliğine askıya alınması gerektiği başvurusu özellikle "insani gelişmişlik düzeyi" yüksek ülkeler tarafından veto edilmiştir. Türkiye henüz aşı çalışmalarını Faz IV aşamasına getirememiştir. Ancak aşı denemelerinde başarılı olduğu takdirde bunun insanlığın hizmetine sunulabileceği ifade edilmiştir. Bunun doğrudan aşı tedariki mi yoksa formül paylaşımı mı olacağı belirsizdir. Bu girişimlerin kamu maliyesi açısından karşılığı bu devletlerin Covid-19 aşılarına bir küresel kamusal mal olarak baktıklarıdır. Bu konuya en "insani" bakış ise ancak bu olabilir. Yaygın aşı uygulamaları yüksek can kayıplarını önlemenin yanı sıra küresel ekonominin her ay milyarlarca dolar zarara uğramasını da engelleyecektir.

Covid-19 pandemisinde salgının kontrol altında tutulması ülkelerin sağlık sistemleri üzerindeki yoğunluğun çoğunu meydana getirmektedir. Elbette böyle bir dönemde tercih edilecek başka bir seçenek yoktur. Ancak bu sürecin uzaması dünyayı yeni küresel sağlık sorunları ile karşı karşıya bırakabilir. Birçok hayati öneme sahip hastalık ve hastalar gerek hastaların kendisi tarafından gerekse sağlık sistemleri tarafından göz ardı edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında gelecekte daha büyük salgınların olabileceği ise bir komplo teorisi değildir. Önemli aşılama süreçleri, hastalık takipleri epey bir müddet ihmal edilmeye devam edilirse şimdilik küçük gibi gözükken pek çok sağlık sorunu küresel çapta bir soruna dönüşebilir.

Türkiye, Hindistan ve Güney Afrika gibi ülkelerin bu dönemde küresel kamusal mallar noktasında ortaya koydukları irade takdire şayandır. Küresel kamusal malların alanına giren bir sorun ancak küresel işbirliği ve yardımlaşma ile giderilebilir. Türkiye pandeminin ilk dönemlerinde ulusal ihtiyaçlarını karşılamakta bir takım zorluklar yaşarken, ihtiyacı olan ülkelerin yanında yer almak adına doğrudan malzeme temini, tıbbi malzemeleri üretebilmek için gerekli hammadde ve eğitimlerin verilmesi gibi konularda gösterdiği performansı bugün aşığı ilk geliştirebilen ülkelerin ortaya koymaları gerekmektedir.

Aşıların küresel kamusal mal olarak kabul edilmesi dünya gündeminde zayıf bir talep olarak kalmaktadır. Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Ticaret Örgütü Covid-19 aşılarının küresel kamusal mal olarak kabul edilebilmesi ve bu yönde adımlar atılması ulusal adımların yeterli olmayıp küresel işbirliği ile sorunun küçültülebileceğini anlayıp bu yönde adımlar atmıştır. Aynı şekilde aşı üretim ve

tedarikinde kolektif adımlar atılmadıkça sorunun aşılamayacağı anlaşılmıştır. Aşı milliyetçiliğinin önlenmesi için küresel kuruluşlar somut adımlar atmalıdırlar. Nüfusuna yetecek aşı miktarından çok daha fazlasını stoklayan ülkelere bu politikalarını engellemeye yönelik uluslararası kamuoyu oluşturulmalıdır. Aşı üreten firmaların ürettikleri aşılardan kabul edilebilir bir yüzdesini fakir ülkelere bağışlamaları aşılara ruhsat veren kuruluşlar tarafından şart olarak sunulabilir. Türkiye'nin aşı çalışmalarında önemli yol aldığı TURKOVAC aşısı üretiminin bir kısmı özellikle aşıya ciddi erişim sorunları yaşayan Afrika ülkelerine bağışlanabilir. Aşı ile ilgili endişelerin en aza indirilmesi için ülkelerin kendi aşılarnı üretebilmeleri de bu sorunun çözümüne katkıda bulunabilir. Dolayısıyla bu süreçte aşılara ilişkin teknoloji ve bilgi paylaşımı artırılmalıdır. 2001 yılında DTÖ tarafından fikri mülkiyet haklarının bazı ilaçlarda bir süreliğine askıya alınması adımına bugün dünyanın çok daha fazla ihtiyacı vardır.

Adil ve yaygın bir aşılama için yapılması gerekenleri özetlemek gerekirse; Aşı dağıtımı için kurulmuş uluslararası kuruluşlara aşı bağışı artırılmalı, aşı milliyetçiliğinin önlenmesi için küresel düzeyde kamuoyu oluşturulmalı, ülkelerin ihtiyaç fazlası aşı stokçuluğu yapmalarının önlenmesi için uluslararası kuruluşlar devreye girmeli, aşı üretim süreçlerinde muhakkak belli oranlarda aşı bağışı taahhüt edilmeli ve son olarak uygulanması diğer önerilere göre daha zor olan ve ciddi bir fayda maliyet analizi yapılarak tüm yönlerinin ortaya konulması gereken patent haklarının bir süreliğine askıya alınması gerekebilir. Patentlerinin askıya alınmasının maliyetlerinin küresel düzeyde elde edilecek faydalarla kaba bir tahmin olarak bile akademik olarak ortaya konulması dikkatlerin bu yöne daha etkili bir şekilde çekilmesine neden olacaktır.

Referanslar

- Anadolu Ajansı (2020). "BM Genel Sekreteri Guterres: Aşı Covid-19 salgınının neden olduğu hasarı geri almayacak", Anadolu Ajansı, 03.12.2020. Erişim adresi <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-genel-sekreteri-guterres-asi-kovid-19-salgininin-neden-oldugu-hasari-geri-almayacak/2064770>
- BBC News Türkçe (2021). Covid aşısı: Dünyada herkesin aşılması ne kadar sürecek? 07.04.2021. Erişim adresi <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56614031>
- Conceição, P. (2003). Assessing the Provision Status of Global Public Goods , *Providing Global Public Goods*, Ed. Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven, Ronald U. Mendoza, The United Nations Development Programme, New York, Oxford.
- Çalışkan, A., Dayıoğlu Erul, R. (2021). Koronavirüs krizinden çıkışta Türkiye'de alınan ekonomik önlemler ve kamu politikalarını önemi, *Vergi Raporu*, 256, 35-58.
- Demir O., Esen A. (2021). Covid 19'un yıkıcı ekonomik etkileri ve Türkiye ekonomisinde dönüşüm ihtiyacı, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1) 88-105.
- Gavi (2021). COVAX aşı uygulaması. Erişim adresi <https://www.gavi.org/covax-vaccine-roll-out>
- Gedik, M. E. (2020). Küresel kamusal mallar: sağlık ve salgın hastalıklar örneği. Gürçay, G. ve Manafidizaji, K (Ed.) Selçuk zirvesi 2. uluslararası sosyal bilimler kongresi içinde (146-157 ss.). Konya: Ubak Yayınevi.
- Gruber, J. (2016), *Public Finance and Public Policy*, Fifth Edition, Worth Publishers, USA.

- IMF (2021a). World economic outlook update, Erişim adresi <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/01/26/2021-world-economic-outlook-update>
- IMF (2021b), World economic outlook: managing divergent recoveries. Erişim adresi <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/03/23/world-economic-outlook-april-2021>
- Jones, S. G. (2003). International financial stability and market efficiency as a global public good. Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven, Ronald U. Mendoza (Ed.), *Providing Global Public Goods* içinde (435-454. ss). New York Oxford: The United Nations Development Programme.
- Kaul, I., Grunberg I. and Stern A. (1999). Defining global public goods. By, Kaul, I., Grunberg. and Stern A. (Ed.), *Global Public Goods: International Cooperation in the 21 st Century* içinde (2-19 ss.), Newyork: Oxford University Press.
- Kete, H. (2020). *Türkiye’de yenilenebilir enerji ve kamu politikaları*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Mendez, R. P. (1999). Peace as a global public good. Kaul, I., Grunberg. and Stern A. (Ed.) *Global Public Goods: International Cooperation in the 21 st Century* içinde (382-416. ss.). New York: Oxford University Press.
- Morrissey, O. W. Te Velde D. and Hewitt A. (2002), Defining international public goods: conceptual issues. Ferroni M. and Mody A. (Ed.) *International Public Goods: Incentives, Measurement and Financing* içinde (31-46. ss.). New York: Springer Science+Business Media.
- Ortaç, F.R., (2004). *Global kamu malları ve finansmanı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Samuelson, P. (1954). The pure theory of public expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387-389.
- Sandler, T. (2001). *On financing global and international public goods*, The World Bank economic policy and prospects group, policy research working paper: No: 2638, Erişim adresi <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-2638>
- Smith, R.D, (2003). *Global public goods and health*, Bulletin of the World Health Organization, 81(7), 475-476.
- Susam, N. (2019). *Kamu maliyesi, temel kavram ve esaslar*, Beta Yayınları, İstanbul.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2021). Koronavirüs salgınındaki rol ve vizyonumuz, Erişim adresi <https://www.mfa.gov.tr/koronavirus-salginindaki-rol-ve-vizyonumuz-6-11-2020.tr.mfa>
- TÜRMOB, (2020), “Korona salgınının Türkiye ekonomisine etkisi: değerlendirmeler ve öneriler raporu”. Ankara: TÜRMOB Yayınları-503.
- WHO. (2020), Responding to community spread of covid-19, interim guidance 7 March 2020., Erişim adresi https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331421/WHO-COVID-19-Community_Transmission-2020.1-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- WHO. (2021a), WHO coronavirus (COVID-19) dashboard, Erişim adresi <https://covid19.who.int/>
- WHO. (2021b), COVID-19 - Landscape of novel coronavirus candidate vaccine development worldwide, Erişim adresi <https://www.who.int/publications/m/item/draft-landscape-of-covid-19-candidate-vaccines>
- WHO. (2021c), WHO strategic action and resource requirements to end the acute phase of the COVID-19 pandemic 2021 (Priorities | requirements | a call to action), Erişim adresi <https://www.who.int/publications/i/item/who->

strategic-action-and-resource-requirements-to-end-the-acute-phase-of-the-covid-19-pandemic-2021

- World Bank. (2020), Poverty and shared prosperity 2020: reversals of fortune. Washington, DC: World Bank. doi: 10.1596/978-1-4648-1602-4. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO.
- World Bank. (2021), Updated estimates of the impact of COVID-19 on global poverty. Erişim adresi <https://blogs.worldbank.org/opendata/updated-estimates-impact-covid-19-global-poverty-turning-corner-pandemic-2021>
- WTO. (2001), Declaration on the TRIPS agreement and public health, 20 November 2001, Erişim adresi https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_trips_e.htm
- WTO. (2021, February 23), Members discuss TRIPS waiver request, exchange views on IP role amid a pandemic, Erişim adresi https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/trip_23feb21_e.htm
- Yardım M., Parlak M. (2020), Covid-19 pandemisinin bizi getirdiği nokta: küresel kamu malı kavramı ve uluslararası yönetim ve finansmanı konusunda sorunlar, *Sağlık ve Toplum Covid-19 Özel Sayısı*, 133-136.